

PAPER DETAILS

TITLE: Halhal (İran) Efsanelerine Es Zamanlı Yaklaşımlar: Al Karisinin Kolyesi ve Sümerler

AUTHORS: Gülcan KARINI

PAGES: 67-76

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/406932>

HALHAL (İRAN) EFSANELERİNE EŞ ZAMANLI VE ART ZAMANLI YAKLAŞIMLAR: AL KARISININ KOLYESİ VE SÜMERLER Synchronic and Diachronic Approaches Khalkhal Legends: Necklace of Al Karısı and Sumerians

Gülcan KARİNİ*

ÖZET

Halhal (İran) efsaneleri, doğumla ilgili inançlar bağlamında oldukça zengin bir içeriğe sahiptir. Bu efsaneler içerisinde yer alan al karısı ile ilgili anlatmalar ise, konu ve motifleri bakımından Türk dünyası sözlü kültürü bağlamında önemli bir yere sahiptir. İncelemelerimiz sonucunda, Halhal (İran) efsanelerinden özellikle al karısı ve kolyesi ile ilgili olanların, Azerbaycan ve Anadolu'da anlatılmakta olan eş metinlerine rastlanmış olup, bu anlatmalar arasında benzerlikleri ve farklılıkları bakımından bir karşılaştırma yapılmıştır. Ayrıca, söz konusu efsanelerde geçen al karısı ve kolyesi ile ilgili motifin, gerek konu gerek işlev yönünden eski tufan mitleriyle alakalı olabileceği tespit edilmiştir. Bu nedenle incelememizde, Asur ve Babil tufan mitleri ve bu mitlerin kaynağı olarak kabul edilen Sümerlerin tufan miti verilerek Halhal (İran), Azerbaycan ve Anadolu anlatmalarındaki al karısı ve kolyesi ile ilgili motifin, Sümer mitolojisinden kaynaklanmış olabileceği belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler; Halhal (İran), Al karısı, Kolye, Sümerler

ABSTRACT

Halhal (Iran) legends, in the context of beliefs about birth myths, quite rich. In these legends, especially in terms of subject and motifs associated with al karısı Turkish world is an important place in the oral culture. As a result of our analysis of these legends, especially those related to al karısı and her necklace, Azerbaijan and Anatolia to the texts which discusses peer was found; these narratives were compared in terms of similarities and differences. In addition, the need to subject al karısı and her necklace, the last legends al need to be relevant in terms of the function has been found in ancient cataclysm. Therefore, in practice, the Assyrian and Babylonian cataclysm myths and the myths accepted as the source of the myth of Sumeria cataclysm Halhal (Iran), Azerbaijan and Anatolia al karısı

*Dr. Gülcan Karini, gulcangulmezz@hotmail.com.

and the necklace may be welded, Sumerian mythology concerning the motif have been identified.

Keywords; *Halhal (Iran), Al karısı, Necklace, Sumerians*

GİRİŞ

Sözlü kültür ürünleri, üretildikleri çağ ve toplumun özelliklerini taşımanın yanı sıra, zaman ve mekân aşabilme özelliğine de sahiptir. Dolayısıyla, belirli bir dönemde belirli bir toplum tarafından üretilip aktarılan sözlü yaratımlardaki çeşitli kültürel unsurlar, kuşaktan kuşağa aktarılacak hem üretildikleri hem de taşındıkları coğrafyalarda var olabilmektedir.¹ Sözlü kültür ürünlerinden biri olan efsaneler de konu ve motif bakımından oldukça geniş bir yayılım alanına sahiptir. Özellikle inanç unsurunun ön planda olduğu efsaneler, yaratılıp aktarıldıkları toplumları derinden etkilemekte ve sözlü kültürde uzun bir süre yaşamaktadır. Bu nedenle, efsanelerde geçen konu ve motifler hem eşzamanlı hem de artzamanlı bir değerlendirmeye tabi tutulabilmektedir.

Efsanelerde, bir ören yerinde yapılan kazılarda rastlanan medeniyet ve kültür katmanları gibi, toplumların en eski kültür hazinelerinden günümüz yaşantısına kadar pek çok inanç, gelenek ve görenek yaşamaktadır. Bir başka ifadeyle, bir efsane veya bir efsanedeki herhangi bir kültürel unsur, aynı zaman diliminde ve ortak kültüre sahip toplumlarda yaşayabileceği gibi, aralarında tarihî bir ilişki bulunan toplumlar arasında da kuşaklar boyunca yaşayabilir. Sözünü ettiğimiz bu hususlardan hareketle, bu incelemede Halhal (İran) efsanelerinde yer alan demonik varlıklardan biri olan al karısı ve kolyesi ile ilgili anlatımlar eş zamanlı ve art zamanlı olarak incelenecektir. Eş zamanlı incelemede, Halhal (İran) efsaneleri, bu yöreye dil ve kültür bakımından oldukça yakın olan Anadolu ve Azerbaycan Türklerinin efsaneleriyle karşılaştırılacak; art zamanlı incelemede ise, söz konusu efsanelerde geçen al karısının kolyesi ve işlevlerinin, Sümer mitolojisi ve tufan mitleri ile bağlantıları ortaya konulacaktır.

1. HALHAL (İRAN) EFSANELERİNDE YER ALAN AL KARISI VE KOLYESİ İLE İLGİLİ ANLATIMLARIN AZERBAIJAN VE ANADOLU ANLATIMLARIYLA KARŞILAŞTIRILMASI

Türk dünyası sözlü kültür ürünlerinin derlenip yazıya geçirilmesiyle birlikte, söz konusu ürünlerin eşzamanlı olarak karşılaştırılması da mümkün olmaktadır. Bu karşılaştırmalar aracılığıyla Türk kültürüne özgü ortak ve farklı unsurlar ortaya konulabilmektedir. İran'da yapmış olduğumuz saha çalışmaları sonucunda derlediğimiz Halhal efsaneleri de bu amaçla incelememize konu olmuştur.

Halhal (İran) efsaneleri içerisinde yer alan Al Hayvanı-2 ve Bizden Yeğler-1 adlı efsanelerinde² al karısı ve onun kolyesiyle konu edilmektedir. Bu efsanelerden ilkinde al karısı

¹ Geniş bilgi için bk. Metin Ekici, "Yayıma Kuramı." **Türk Halk Edebiyatı El Kitabı**, Editör: M. Öcal Oğuz, Grafiker Yay. Ankara, Genişletilmiş 6. Baskı, 2008, ss. 67-68.

² Gülcane Karini, **Halhal (İran) Yöresi Türklerinin Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2012, s. 332.-333.

“al hayvanı”, ikincisinde ise “bizden yeğler” olarak adlandırılmaktadır. Söz konusu efsanelerde, yeni doğum yapmış olan loğusa kadın ve bebeklerine zarar vermek isteyen al karısı, evin bacasından aşağı sallanmaktadır. Al karısının bacadan sallandığını gören loğusa, elindeki ocak maşasıyla bu kötü ruhlu yaratığın boynundaki boncuklardan oluşan kolyeyi koparıp alır. Kolyesinin alınmasıyla çılgına dönen al karısı, annesi ve teyzesinin kolyeyi kaybettiği için kendisine çok kızacağını söyleyerek, loğusaya yalvarmaya başlar. Loğusa da al karısının kendisine bir alamet vermesi koşuluyla kolyeyi geri vereceğini söyler. Al karısı, loğusanın kolyeyi geri vermesi karşılığında bu kadının yedi kuşak torununa kadar kimseye zarar veremeyeceğine söz verir. Bu söz karşısında ikna olan loğusa, al karısının boncuklardan oluşan kolyesini geri verir.

Bir Azerbaycan efsanesine göre³, “hal anası” şeklinde adlandırılan al karısı, loğusa kadının bacasından sallanır. Al karısını gören loğusa, elindeki maşa ile onun boncuklardan yapılmış kolyesini koparıp boncuklarını bebeğinin yastığının altına koyar. Kolyesinin alınmasıyla sinirlenen al karısı, kadını ve bebeğini ölümle tehdit eder. Loğusa kadın, boncukların kendisinde olduğu sürece al karısının kendilerine zarar veremeyeceğini söyler. Bunun üzerine al karısı, boncuklardan yapılmış kolyesini geri vermesi için kadına yalvarmaya başlar. Ancak, loğusa boncukları geri vermez. Bu boncuklara sahip olan kişilere al karısının yaklaşamayacağını bilen kadın, onları halka dağıtır.

Anadolu’da ise, Esmâ Şimşek’in naklettiği bir efsaneye göre; *“Loğusanın bulunduğu odaya alkuşu gelip de oradaki bir su kabına boncuk atınca, bunu, orada bulunan bir adam alır. Boncuk alınınca, alkuşu bir kadın şeklinde görünür ve buna yalvarmaya başlar. Adam, bir daha ailesine ve sülalesine dokunmamak şartıyla boncuğu geri verir.”*⁴ Bu efsanenin benzerine, diğer bölgelerde rastlanmadığını belirten Şimşek, loğusanın yanında ağzı açık bir su kabının bulunmasının iyi olmayacağı inancıyla karşılaşmıştır.

Halhal’dan (İran) derlediğimiz iki efsane ile Anadolu ve Azerbaycan’dan naklettiğimiz al karısının boncuktan yapılmış kolyesiyle ilgili efsanelerin, benzer ve farklı yönlerini madeler halinde şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Al karısı İran, Azerbaycan ve Anadolu Türk mitolojisinde, loğusalara ve bebeklerine zarar veren kötü bir varlık olarak tasavvur edilmektedir.
2. Al karısı, sahip olduğu boncuklardan güç alarak bebeklere ve yeni doğum yapmış kadınlara musallat olmaktadır.
3. Al karısı, boynundaki kolye veya sahip olduğu boncuklar ele geçirilince, korkuyla bunları alan kişiye yalvarmaya başlar. İran ve Azerbaycan anlatmalarında bu kişi kadındır; ancak Anadolu anlatmasında boncukları alan bir erkektir.
4. İran ve Anadolu anlatmalarında boncukları veya kolyeyi alan kişi, al karısından bir daha ailesine ve sülalesine dokunmayacağına dair söz aldıktan sonra, boncukları al karı-

³ *Azerbaycan Folkloru Antologiyası XV. Cild Dereleyez Folkloru*, Hzl. Hesen Mirzeyev vd., Seda Yay, Bakı 2006, s. 31.-32.

⁴ Esmâ Şimşek, “Çukurova’da Anlatılan ‘Al Karısı’ Efsanelerinin Türk Efsaneleri İçindeki Yeri”, *I. Uluslararası Karacaoğlan ve Çukurova Halk Kültürü Sempozyumu 21-23 Kasım 1990*, Arif Ofset, Adana 1990, s. 540.

sına geri verir. Ancak, Azerbaycan anlatısında loğusa kadın aldığı boncukları geri vermez; bunları halka dağıtır. Çünkü, Azerbaycan anlatmasına göre, bu boncuklara sahip olan kişilere al karısının yaklaşamayacağına inanılmaktadır.

Görüldüğü üzere, söz konusu üç anlatma ile ilgili karşılaştırmada benzer yönlerin, farklılıklardan fazla olduğu açıktır. Söz konusu al karısı anlatmalarının konuları bakımından eşzamanlı karşılaştırmamızın amacı ise; doğumla ilgili inançlar bağlamında Anadolu'dan Hazar Denizi'ne kadar olan bölgede al karısının kolyesi hakkındaki anlatmaların, bu coğrafyadaki siyasi ve sosyolojik farklara rağmen, halkın muhayyilesinde canlılığını koruduğunu göstermektir. Kuvvetli bir inanç ağıyla sarmalanmış bu anlatı ve motifler, Batı Türklüğünün tespit edebildiğimiz coğrafyalarında, sözlü kültür aracılığıyla kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır. Sözlü kültürümüzde eşzamanlı olarak mevcut olan Halhal (İran), Azerbaycan ve Anadolu'daki al karısı anlatmalarının tarihî kökenlerini sorgulamak da bir ihtiyaç olarak karşımıza çıkmıştır. Bu bakımdan, söz konusu efsaneler bir sonraki bölümde, konuları bakımından artzamanlı olarak incelenmektedir.

2. HALHAL (İRAN) EFSANELERİNDE YER ALAN AL KARISI VE KOLYESİ İLE İLGİLİ ANLATMALARIN SÜMER VE BABİL TUFAN MİTLERİYLE KARŞILAŞTIRILMASI

Halhal'dan (İran) derlemiş olduğumuz efsanelerde ve bu efsanelerin eş metinleri olarak değerlendirebileceğimiz Azerbaycan ve Anadolu'daki al karısı anlatmalarında dikkati çeken önemli husus, al karısının boncuklardan yapılmış kolyesidir. Bu kolye ve kolyeyi oluşturan boncuklar, al karısının güç kaynağı nesnelerdir. Gücünü boncukların tılsımından alan al karısı, yeni doğum yapmış kadınlara ve bebeklerine zarar vermekte; ancak bu boncukları kaybettiği anda gücünü yitirmektedir. Bununla birlikte, boncukları insanlar tarafından ele geçirilen al karısı, annesi ve teyzesinin kendisine kızacağını bildiği için büyük bir korkuya kapılıp boncukları geri alabilmek için yalvarmaya başlamaktadır.

Al karısının boncuklardan yapılmış kolyesinin, sözlü kültürdeki yeri ve ifade etmek istediği inanç sistemi, ulaşabildiğimiz kaynaklar dâhilinde sorgulanmaya çalışılmıştır. Bu kolye ve işleviyle alakalı ilk olarak, çeşitli olağanüstü varlıklar ve kahramanlarla ilgili anlatılarda rastladığımız, dış ruh kavramı akla gelmektedir. İlk kez Frazer tarafından kullanıldığı bilinen dış ruh kavramı⁵, özellikle masallardaki devlerin ve kahramanların tehlikelerden korunmak ve ölümsüz olabilmek amacıyla ruhlarının farklı yerlerde saklanıp korunmasını ifade etmektedir. Dış ruh hayvanlarda, bitki ve ağaçlarda bulunabileceği gibi çeşitli eşya ve nesnelerde de bulunur. Özellikle, kadın kahramanların ruhları gerdanlık, bilezik, yüzük, boncuk vb. eşyalarla temsil edilmektedir.⁶ Bu bilgilerden hareketle, al karısının gücünü aldığı boncuklar veya boncuklardan yapılmış kolyesi dış ruh kavramıyla açıklanabilir. Ancak, dış ruh kavramıyla ifade edebildiğimiz söz konusu durumun, sözlü kültürde hangi tarihi anlatı motiflerinden kaynaklanmış olabileceği sorusu akla gelmektedir. Böylesi bir sorgula-

⁵ Bkz. James G. Frazer, *Altın Dal Dinin ve Folklorun Kökenleri*, C. II. Çev. Mehmet H. Doğan, Payel yay. İstanbul, 1992.

⁶ Ali Duymaz, "Türk Folklorunda Dış Ruh Tasarımı", *Bilig*, S. 45, Bahar 2008, s. 1.-22.

ma sonucunda yaptığımız araştırmalar, bizi eski Orta Doğu tufan mitlerine ve son olarak Sümer tabletlerindeki anlatılara ulaştırmıştır.

Bilindiği üzere, Türk mitolojisinde yer alan al karısı gerek adlandırması gerek işlevleri bakımından Sümer, Asur ve Babil medeniyetlerinin mitolojileriyle ilişkilendirilmiştir.⁷ Bu medeniyetlerde “al” kelimesi ortak olup bu adla anılan varlığın kadınlara ve yeni doğan bebeklere zarar veren bir ruh olarak tasvir edilmesi söz konusudur. Dolayısıyla Türk sözlü kültüründe yer alan al karısı anlatmalarının ve incelememize kaynaklık eden efsanelerin, söz konusu uygarlıklar ile artzamanlı bir bağlantı içerisinde olabileceği tarafımızdan tespit edilmiştir. Bu tarihsel bağlantıyı Sümer ve Babil mitolojilerinde yer alan tufan anlatmalarını naklederek göstermeye çalışacağız.

Sümer ve Babil mitolojisindeki tufan mitlerine göre, insanların çıkardıkları gürültüden rahatsız olan tanrılar bir araya gelirler ve insanları cezalandırmak amacıyla tufan yapmaya karar verirler. Tufanda, Sümer mitolojisinde ise Zisudhra, Asur/Babil mitolojisinde ise Utnapiştım, olarak adlandırılan bir kişi ve karısı dışında, yeryüzündeki bütün insanlar ölür. Tufanın hemen ardından, yarattığı insanların diğer tanrılar tarafından öldürülmesine üzülen ağlayan doğum tanrıçası, bu duruma çok sinirlenir. Yarattığı insanların bu şekilde cezalandırılmasına sinirlenen doğum tanrıçasının sözleri, oldukça dikkat çekicidir. Bazı metinlerde Beletili, bazı metinlerde Nintu veya İştar adıyla anılan doğum tanrıçası, bu olayı unutmamak için adeta ant içmektedir.

MÖ. 700 yılında Akadça yazılı olan Yeni Babil tufan metninde doğum tanrıçası Beletili ile ilgili şu sözlere rastlanır:

“....
Beletili gelince,
Anu'nun taktığı,
Lacivert taşından olan kolyeyi göstererek,
Siz buradaki tanrılar – bu kolye gibi,
Bu günü asla unutmayacağım,
Her zaman hatırlayacağım.

....⁸

MÖ. 1700'lerde Akadça yazılmış Tufan efsanesinde ise doğum tanrıçası Nintu, yarattığı insanların tufandan dolayı ölmelerine çok üzülür. Üzüntüsünden ağlayan Nintu şöyle der:

⁷ Geniş bilgi için bk. Abdülkadir İnan, “Al Ruhı Hakkında. Türk Mitolojisinde Kötü bir Ruh (al, albastı, albız, almız, albiş, abası)” **Makaleler ve İncelemeler**, 2. Baskı, TTK Basımevi, Ankara, 1987, ss. 259.-267; Orhan Acıpayamlı, **Türkiye’de Doğumla İlgili Âdet ve İnanmaların Etnolojik Etüdü**, (IX. KISIM ALKARISI) TTK Basımevi, Ankara, 1961, s. 75-84; Fuzuli Bayat, **Türk Mitolojik Sistemi-2** (Kutsal Dişi-Mitolojik Ana-Umay Paradigmasında İlkel Mitolojik Kategoriler İyeler ve Demonoloji), Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2007, s. 322.

⁸ Muazzez İlmiye Çığ, **Sumerlilerde Tufan Tufan’da Türkler**, 4. Baskı, Kaynak Yay. İstanbul, 2009, s. 36.-37.

*“Boynumdaki mücevher gibi,
Onu her gün sonsuza kadar hatırlayayım!”*

Daha sonra, Gök tanrısı (bazen hava tanrısı olarak da zikredilir) Enlil’in isteğiyle tanrılar meclisine çağrılan Nintu’ya, Bilgelik tanrısı Enki’nin söyledikleri daha da ilginçtir:

*“....
Enlil konuştu:
Önder Ea/Enki’ye dedi ki:
‘Gel! Çağırın doğum tanrıçası Nintu’yu,
Sizler toplantıda yok muydunuz?’
Enki konuştu:
Ve doğum tanrıçası Nintu’ya dedi ki:
‘Sen doğum tanrıçası, kaderleri veren,
Bütün insanlara ölümü sen getirdin!’
....
‘Bundan sonra halk arasında üç kadın olsun!
Halk arasında doğuran, doğurmayan kadın olsun!
Halk arasında dişi cin olsun!
O doğuran kadının kucağında bebeğini kaçırsın!
Onlara yasak olsun ve çocuk doğumu bitsin!’”⁹*

Yukarıda nakletmiş olduğumuz anlatılardan daha önce yazıya geçirilmiş olan tufan anlatısının bulunduğu Sümer tabletlerinde ise, ne yazık ki çok kırık olduğundan, anlatının üçte ikisi okunamamıştır. Bu metinde, tufandan sonra doğum tanrıçasıyla ilgili şu sözleri görebiliyoruz:

*“Tufan....
....
Öyle karar alındı....
O zaman Nintu gibi gözyaşı döktü,
Kutsal İnanna halkı için bir ağıt tutturdu,
An, Enlil, Enki ve Ninhursag,
Göğün ve yerin tanrıları An ile Enlil’in adına söylediler.
.....”¹⁰*

Söz konusu mitlerde, tanrıça Nintu veya Beletili yarattığı insanların öldürülmesinden büyük bir üzüntü duyar ve “ölen çocukların her birini temsil eden”¹¹ kolyesini bu olayı da-ima taze tutmak için bir sembol olarak kullanır. Bir başka Babil tufan mitinde ise, tufanın

⁹ Muazzez İlmiye Çığ, *age*, s. 48.-49.

¹⁰ Samuel Noah Kramer, *Tarih Sümer’de Başlar (Yazılı Tarihteki Otuzdokuz İlk)*, Kabalcı Yay. İstanbul, 2002, s. 190-191.

¹¹ Muazzez İlmiye Çığ, *age*, s. 40.

ardından tanrıça İştâr gelir ve lapis lazuliden (lacivert taşından) gerdanlığını çıkararak, olanları hiçbir zaman unutmayacağına dair yemin eder.¹² Bunlara ilave olarak, MÖ.1700 tarihli tufan mitinde Enki, Nintu'ya yeryüzünde üç farklı tipte kadın yaratmasını tavsiye eder. Bunlardan ilki doğuran kadın, ikincisi kısır olan kadın, üçüncüsü ise, dişi cindir. Dişi cinin görevi insanların kucağından bebeği kaçırmak olacaktır. Sümerolog Muazzez İlmiye Çığ'a göre, Nintu bunlardan başka, doğurması yasak olan rahibeler meydana getirecek; böylece, yeryüzünde insanoğlunun çoğalmasının önüne geçilecektir.¹³

İncelememizde yer alan Halhal (İran) efsaneleri ile Azerbaycan ve Anadolu'daki al karısı anlatmalarının, yukarıda izah etmeye çalıştığımız tufan mitleriyle ve Sümer mitolojisiyle alakasını ise, karşılaştırmalı olarak, şöyle izah edebiliriz:

Al karısının temel işlevlerinden biri loğusalrı ve yeni doğan bebekleri öldürerek üremenin önüne geçmektir. Tufan mitlerinin de ana fikrinin, tanrıların insanlığı yok etmeye karar vermesi olduğu düşünülmektedir.¹⁴

Al karısının boynundaki kolye ise, özellikle Halhal efsanelerinde, kendisine annesi veya teyzesi tarafından emanet edilmiştir. Hatırlayacağımız üzere, tufan mitinde doğum tanrıçası Nintu'nun yeryüzünde yaratacağı dişi türlerinden biri, cinler olarak belirtilmiştir. Bu dişi cinlerin aslı görevi ise, kadınların bebeklerine zarar vererek yeryüzünde çoğalmanın önüne geçmektir olacaktır. Dolayısıyla, elimizde bulunan al karısı anlatmalarında, kolye motifinin tufan olayını hatırlamak suretiyle üremenin önüne geçmek amacını üstlendiğini söyleyebiliriz.

Tufan mitlerine göre, Beletili, Nintu ya da İştâr'ın yemini, boynundaki kolye gibi yaşanan felaketi hiçbir zaman unutmamaktır. Doğum tanrıçası daha sonra yarattığı dişi cinler vasıtasıyla loğusa ve onların bebeklerine zarar vererek sözünü yerine getirmeye çalışmak istemektedir. Bu dişi cinlerin gücü, boyunlarındaki kolyeden kaynaklanmakta ve bu kolye düşüncemize göre, kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır. Örneğin; Halhal efsanelerinde kolyesi ve boncukları elinden alınan al karısı, "Annem beni öldürür; teyzem beni öldürür." diyerek ağlamaktadır. Ayrıca, Halhal'da yapmış olduğumuz saha çalışmasında, halk arasında al karısı için, "Halasına lehneth (Teyzesine lanet)" veya "Halasının davanına tüpürdüğüm. (Teyzesinin topuğuna tükürdüğüm.)" şeklinde yakıştırma ifadeler kullanılmaktadır.

Tufan mitleri ve günümüzde Halhal (İran), Azerbaycan ve Anadolu al karısı anlatmalarının bazılarında yer alan kolye motifi ile ilgili dikkat çekici bir başka bağlantı ise, kolyedeki boncukların türüdür. Azerbaycan ve Anadolu anlatmalarında bu boncukların türü hakkında herhangi bir bilgi yer almamasına karşın, Halhal'da yaptığımız saha çalışmasında bu boncukların "göy mincık" (gök/mavi boncuk) olduğunu tespit edebildik. Söz konusu tufan mitlerinde ise, doğum tanrıçasının boynuna taktığı kolyenin lapis lazuli veya lacivert taşı olarak adlandırılan taştan yapılmış bir kolye olduğu belirtilmektedir.

¹² Samuel Henry Hooke. *Ortadoğu Mitolojisi Mezopotamya Mısır Filistin Hitit Musevi Hristiyan Mitosları*, Çev. Alâeddin Şenel, İmge Kitabevi, Ankara, 1995, s. 50.

¹³ Muazzez İlmiye Çığ, *age*, s. 50.

¹⁴ Samuel Hennry Hooke, *age*, s. 31.

Babil ve Sümer mitolojisinde önemli bir yeri olan lacivert taşı, dinler tarihçisi Eliade tarafından; göksel bir taş olarak değerlendirilmekte ve yaşam kaynağı olan su, ay ve gece ile bağlantılı görülmüştür. İÖ. 15. yüzyılda Mısır'da ise, lacivert taşından yapılan boncuklar çocukların boynuna asılmakta ve onu bütün hastalıklardan koruyacağına inanılmaktaymış.¹⁵ Ayrıca Eliade; "Lacivert taşından yapılmış ve değerli taşlarla süslenmiş bir 'yaşam ağacı', halk imgeleminde uzun süre varlığını korumuştur; ..." ¹⁶ diyerek lacivert taşının eski tarihlerden günümüze kadar halk muhayyilesinde derin izler bırakmış olabileceğine dair vurgu yapmıştır. Bundan dolayı da, Babil ve Sümer tufan mitlerinde yer alan doğum tanrıçası ve onun yarattığı dişi cinlerle Halhal (İran), Azerbaycan ve Anadolu efsanelerindeki al karısı ve kolyesi, konu ve işlevleri bakımından aynı inanç ve anlatı kültürünün parçaları olarak değerlendirilebilir.

SONUÇ

Efsaneler, üretildikleri toplumlar gibi gelişen, değişen; ancak taşıdıkları inanç unsurlarının kuvvetli bir biçimde korunarak kuşaktan kuşağa aktarıldığı anlatılardır. Bu bakımdan, efsanelerde yer alan herhangi bir motif, çok derin bir kültürel birikimin taşıyıcısı olabilmektedir. İncelememize konu olan ve doktora tezimizde yer alan Halhal efsaneleri ile bu efsanelerin Azerbaycan ve Anadolu'daki eş metinleri de Türk kültürünün inanç bağlamında derin köklerinden birini işaret etmektedir. İncelememizde örneklediğimiz bu efsaneler, Türk sözlü kültürünün birbirine yakın coğrafyalarında yaşayan ve aktarılan anlatılar olmalarının yanı sıra, çok eski bir medeniyet olan Sümerlerin mitolojisinden izler taşıması itibarıyla da önem taşımaktadır.

Sümerlerin, Türklerle dil ve kültür bakımından yakınlığı olan bir toplum olarak değerlendirildiği bilinmektedir. Ancak, uluslararası bilim çevrelerince Türklerin Sümerlerin akrabası, hatta Türk dilinin kaynağının Sümerce olabileceği tezi büyük bir sessizlikle karşılanmıştır. Bu konu incelememizin sınırlarını aşacağından, kesin bir yargı belirtmenin doğru olmayacağı düşüncesindeyiz; ancak Sümer kültürü ile Türk kültürü arasında var olduğunu düşündüğümüz derin bağların, daha somut kanıtlarla sunulması çıkabilecek tartışmaların önüne geçecektir. Dolayısıyla, incelememizde sunduğumuz sözlü ve yazılı anlamalardan hareketle bazı tespitler yapabiliriz.

Türk sözlü kültüründe yaşamakta olan al karısı ve çevresinde şekillenen inançlar, çok eski tarihlere uzanan inanç parçacıklarının uzantısı şeklinde değerlendirilebilir. Bu düşüncemizi destekleyen kanıtlardan biri al karısının, doğum yapan kadınlara ve bebeklerine zarar vermek suretiyle insanoğlunun çoğalmasını önlemek istemesi ve aynı işlevin Sümer ve Babil tufan mitlerinde olmasıdır. Ayrıca Halhal (İran), Azerbaycan ve Anadolu anlatılarında yer alan ve al karısının gücünü aldığı boncuklardan yapılmış olan kolyesi, tufan mitlerinde doğum tanrıçasının (Nintu/Beletili/İştär) ölen insanları hatırlamak üzere boynuna taktığı kolye ile bağlantılıdır. Doğum tanrıçası bu kolye aracılığıyla ölen insanları hatırlamakta ve daha

¹⁵ Mircea Eliade, **Babil Simyası ve Kozmolojisi**, Çev. Mehmet Emin Özcan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2002, s. 47.

¹⁶ Mircea Eliade, **age**, s. 45.

sonra yarattığı cinler ile yeryüzünde doğumu engelleyerek, insanoğlunun çoğalmasını önlemek istemektedir. Halhal anlatmalarında geçen kolye ise, saha çalışmalarımızda öğrendiğimiz kadarıyla, mavi boncuklardan oluşmuş bir kolyedir. Tufan mitlerinde de bu kolyenin “lapis lazuli” yani, lacivert taşından yapılmış olduğu açıkça belirtilmektedir.

Halhal (İran), Anadolu ve Azerbaycan efsanelerinde yer alan al karısı ve kolyesi ile ilgili anlatmalar, pek çok yönden Sümer mitolojisi kaynaklı tufan mitlerindeki tanrıça ve onun yarattığı dişi cinlerle paralellikler içermektedir. İncelememizin, Türk sözlü kültüründe yer alan al karısı anlatmalarının Sümer mitolojisiyle ilgisi hakkında bazı verileri sunduğunu söyleyebiliriz. Ancak, al karısı ve Sümer mitolojisi arasındaki bağlantıyı her yönüyle tartışmaya imkân bırakmayacak bir biçimde ortaya koyabilmek için, Türk dünyası sözlü kültür ürünlerinden daha fazla örneğin sunulmasını ve konunun incelenmesini temenni etmekteyiz.

KAYNAKÇA

- ACIPAYAMLI Orhan, **Türkiye’de Doğumla İlgili Âdet ve İnanmaların Etnolojik Etüdü**, (IX. KISIM ALKARISI) TTK Basımevi, Ankara 1961.
- Azerbaycan Folkloru Antologiyası XV. Cild Dereleyez Folkloru**, Hzl. Hesên Mirzeyev vd., Seda Yay, Bakı 2006.
- BAYAT Fuzuli. **Türk Mitolojik Sistemi-2 (Kutsal Dişi-Mitolojik Ana-Umay Paradigmasında İlk Mitolojik Kategoriler İyeler ve Demonoloji)**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2007.
- ÇİĞ Muazzez İlmiye, **Sumerlilerde Tufan Tufan’da Türkler**, 4. Baskı, Kaynak Yay. İstanbul, 2009.
- DUYMAZ Ali, “Türk Folklorunda Dış Ruh Tasarımı”, **Bilig**, S. 45, Bahar, 2008, s. 1.-22.
- EKİCİ Metin, “Yayılma Kuramı.” **Türk Halk Edebiyatı El Kitabı**, Editör: M. Öcal Oğuz, Grafiker Yay. Ankara, Genişletilmiş 6. Baskı, 2008, s. 67-68.
- ELİADE Mircea, **Babil Simyası ve Kozmolojisi**. Çev. Mehmet Emin Özcan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2002.
- FRAZER James G. **Altın Dal Dinin ve Folklorun Kökenleri**, C. I. Çev. Mehmet H. Doğan, Payel Yay. İstanbul 1991.
- _____, **Altın Dal Dinin ve Folklorun Kökenleri**, C. II. Çev. Mehmet H. Doğan, Payel Yay. İstanbul 1992.
- HOOKE Samuel Henry. **Ortadoğu Mitolojisi Mezopotamya Mısır Filistin Hitit Musevi Hristiyan Mitosları**, Çev. Alâeddin Şenel, İmge Kitabevi, Ankara 1995.
- İNAN Abdülkadir, “Al Ruhı Hakkında. Türk Mitolojisinde Kötü bir Ruh (al, albastı, albız, almız, albiş, abası)” **Makaleler ve İncelemeler**, 2. Baskı, TTK Basımevi, Ankara 1987, s. 259.-267.
- KARİNİ Gülcan, **Halhal (İran) Yöresi Türklerinin Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2012.
- KRAMER Samuel Noah, **Sümer Mitolojisi İÖ Üçüncü Bin Yıldaki Tinsel ve Edebi Gelişim Üstüne Bir Çalışma**, Çev. Hamide Koyukan, Kabalcı Yay. İstanbul 2001.
- _____, **Tarih Sümer’de Başlar (Yazılı Tarihteki Otuzdokuz İlk)**, Çev. Hamide Koyukan, Kabalcı Yay. İstanbul 2002.

ŞİMŞEK Esmâ, “Çukurova’da Anlatılan ‘Al Karısı’ Efsanelerinin Türk Efsaneleri İçindeki Yeri”, **I. Uluslararası Karacaoğlan ve Çukurova Halk Kültürü Sempozyumu 21-23 Kasım 1990**, Arif Ofset, Adana 1990, s. 536.-545.